לשוננו

כרך חמישים ותשעה, חוברת שלישית
סיוון התשנ"ו

תדפיס

הוצאת האקדמיה ללשון העברית
ירושלים התשנ"ו

זאב בן־חיים

האקדמיה ללשון העברית - תפקידה והמילון ההיסטורי שלה

כאשר ניאותה הממשלה להצעת האקדמיה ללשון והכריזה על שנת תש"ן - במלאות מאה שנה לייסוד ועד הלשון העברית - "שנת הלשון העברית", יזמה האקדמיה סדרת מעשים כדי להביא את דבר העברית לידיעת כלל ישראל בשכבותיו.

מן המעשים היו פרסום עלונים שבועיים ברמה עממית וכן סדרת הרצאות ברמה אקדמית כמתחייב מן השם אקדמיה. נתבקשו חברי האקדמיה ללשון להעלות בהן דברי עיון והגות בַלשון - בזיקה מיוחדת ללשון הדורות האחרונים, מאז חידוש הדיבור העברי - חוקרי לשון כחקירתם וסופרים כיצירתם. כך נולד הקובץ שלפנינו[1].

הרצאת חבר האקדמיה אהרן דותן (להלן כמקובל בקיצור א"ד) בולטת בקובץ, בולטת מאוד, באשר אינה עוסקת בשום עניין מהותי בלשון גופה אלא במה שהוא חוץ לה ונוגע בה, זאת אומרת בדרך שהאקדמיה ללשון מקיימת את תפקידה המוטל עליה מכוח החוק. ההרצאה מכוונת כלפי חוץ, לכרות אוזנו של "הציבור הרחב" למתרחש באקדמיה ללשון. על כן - דווקא מטעם זה - מחייבת היא הסבר הנהגת האקדמיה בעניינים אחדים שבהתנהגות המוסד כפי שהוצגו בהרצאה האמורה, כגון מקורות התקציב וחלוקתו לפעולות האקדמיה, אך קוֹדֶם לכולם עניין התהוות הרכב חברי האקדמיה, להסיר לזות שפתיים.

מאמרי זה בשום פנים אין לראותו תגובת האקדמיה, אלא הואיל וא"ד צועק לשעבר, בייחוד לימים הראשונים שנתגבשו בהם כללי פעולת האקדמיה, ימים שנשאתי בעול האחריות למעשיה[2], רואה אני חובה לעצמי כלפי חברי האקדמיה בזמן הזה וכלפי השותפים עמי לדרך ואינם יכולים עוד להשמיע את קולם - לומר את הדברים שיבואו בסמוך. הבה נראה הכצעקתו.

א. תמצית ההשגות

בסקירתו ההיסטורית כמקובל בכתיבה מדעית - בהצגת עובדות והבאת מקורות - מעשי האקדמיה ללשון נשקלים ונמדדים, ומגמת הדברים להוכיח כי מראשית דרכה

1. הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה, הרצאות לרגל מלאות מאה שנה לייסוד ועד הלשון העברית, תשנ"ו.
2. הייתי חבר המנהלה מאז ייסוד האקדמיה ונשיאהּ למן כסלו תשל"ד ועד אלול תשמ"א.

סטתה האקדמיה ממה שחויבה בחוק, וגדולה מזו: לאמתו של הדבר לא קיימה את ייעודה שהועיד לה החוק.

טרח המחבר לפרט את העניינים אחד לאחד אשר כשלה בהם האקדמיה אם על ידי מיעוט עשייה ואם על ידי "שב ואל תעשה". בדוק ותמצא כי כל העניינים מתחום תפקידה הפוסקני (=הנורמטיבי) והפצת ידיעת הלשון הם. אף מצא את עילת הדבר:

> [האקדמיה] מצמחת מקרבה שלוחה של מחקר בדמות המילון ההיסטורי. ברבות השנים רואים אנו כיצד שלוחה זו עולה כפורחת, וככל שהיא משגשגת הריהי מצמקת ומצמתת את גופו שלאילן שממנו צמחה (עמ' 195).

מקובל אני מרבותיי, ורואה אני את הדבר נוהג גם היום, כי בתיאור היסטורי מדעי המתאר נדרש להקפיד ולהבדיל בין כלל ה"נתונים", הם "העובדות והמקורות" שחובה עליו להציגם במלוא דיוקם, ובין פרשנותם - זו כולה מסורה למתאר וינהג בה כראות עיניו וכגודל בינתו בהם. אכן אין אַמת מידה אחת ומפורשת לאובייקטיביות בַפרשנות, ודיו למתאר שישתדל להשתחרר מנטיות הלב ומפניות שאינן מעניין הנידון.

מטעם זה לא ראיתי לנגוע בטענה בדבר טיב מעשי האקדמיה והישגיה או מחדליה, אלא בא אני לתקן את שעוּות בהצגת ה"עובדות" שבהרצאה האמורה; אף זה רק במה שהוא הבסיס החוקי לפעולת האקדמיה, וכן בנוגע למפעל המילון ההיסטורי שהייתה אחריותי עליו במישרין. המעוות חייב ויכול לתקון.

ואלה ההנחות שלדעת א"ד האקדמיה נידונית על פיהן:

1. לא על חינם הוגדר תפקיד האקדמיה בחוק כפי שהוגדר, שהרי מקובל היה על הכול שהיא ממשיכה את ועד הלשון ואת פועלו. לפיכך נתנסח התפקיד ברוח פעולתו הנורמטיבית של ועד הלשון. ואכן, זה תפקיד הוועד כפי שנקבע בראשית ימיו (עמ' 192-193).

בחוק שהוא הבסיס לקיומה ולפעולתה של האקדמיה ללשון הוגדר, כידוע, תפקידה "לכוון את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה וענפיה" - אבל

2. החברים הראשונים באקדמיה, שחיברו את תקנון המוסד, שינו במקצת, בפרטם את התפקיד האחד לשלוש מטרות, והן: א) לעשות לכינוסו של אוצר הלשון העברית לכל תקופותיה ושכבותיה. ב) לעשות לחקירת מבנה הלשון העברית, תולדותיו וגלגוליו. ג) לכוון את דרכי התפתחותה של הלשון העברית לפי טבעה, לפי צרכיה ואפשרויותיה בכל תחומי העיון והמעשה, באוצר המלים, בדקדוק, בכתב, בכתיב ובתעתיק. הרי כאן שינוי ברור לעומת האמור בחוק [...] יש כאן שלוש מטרות מוגדרות, אשר שתיים הראשונות שבהן [...] הפכו מאמצעי בלשון החוק למטרות בפני עצמן בלשון התקנון [...] (עמ' 192).

וכך ניתן דופי בחמישה־עשר החברים הראשונים שהערימו לדברי א״ד על החוק:

3. הרחבה זו נתאפשרה על־ידי המעבר מן המונח 'תפקיד' אל המונח 'מטרה'. [...] ובכך הייתה [האקדמיה] בת־חורין לדבר על מטרות נוספות [...אשר] לפחות משנות את הדגשיו [של התפקיד]: ממוסד בעל תפקיד נורמטיבי **הנעזר** [הדגשת א״ד] באמצעים של מחקר למוסד שהמחקר תופס את המקום הראשון בסדר העדיפויות שלו (שם).

ובכן מה צ־יך לעשות כדי לתקן את החטא של האקדמיה כלפי החוק? יודע א״ד לא רק מה הפירוש המדויק של הביטוי "לכוון התפתחות" אלא מה האקדמיה צריכה לעשות בעתיד כדי שתהיה האקדמיה ללשון מתוקנת כהלכה וכחוק - ומחוברת לחיים. זאת הוא מביע בהמלצותיו בזה הלשון:

4. אוכל לסכם את דבריי בשש נקודות, מעין המלצות:
א. יש לתת את הדעת ללשון הכללית היום־יומית גם בקביעת המלים והביטויים שעדיין חסרים בלשון זו וגם בשימת לב לצרכים המתחדשים בכל יום;
ב. יש למצוא את הדרכים אל הציבור הרחב, כדי להחדיר את קביעות האקדמיה בלשוננו הלכה למעשה;
ג. יש לחקור את מידת היקלטותם של מונחי ועד הלשון והאקדמיה, כדי ללמוד על דרכי העבודה בעתיד;
ד. העיסוק בלשון המקצועית יהיה בעל חשיבות משנית, ומכל מקום לא יהיה כדרך שנהגנו עד כה. יש לבחון את המינוח בכל המקצועות כולם (לא רק במקצועות שבעליהם מעוניינים בהם) ולקבוע את הצרכים מתוך הליכה אל המקצוע, בהקדמת התחומים החשובים ביותר, ובהם תקבע האקדמיה את המונחים הדרושים לשימוש הרחב;
ה. האקדמיה תעודד ותדריך הכנת לקסיקונים מקצועיים מפורטים בידי בעלי מקצוע, מוסדות וכד'. מלאכת התרגום וכל הצד המקצועי יהיו נתונים לבעלי המקצוע. חלקה של האקדמיה במילונים אלה יהיה בקביעת חידושי הלשון ההכרחיים;
ו. דיון עקרוני בקביעת מונחים, בדרכי החידוש ובעקרונותיו הוא צורך השעה (עמ' 209).

והוא מסיים: "לא כאן המקום להיכנס לפרטים בדרך מימוש התכנית המוצעת" (שם). חבל, שהרי בתכנית הפרטים עושים את הכלל וידיעתם נחוצה בהחלט להבנת אופי התיקונים שא״ד תובע מן האקדמיה כדי שתהיה פעולתה כהלכה - וכחוק. למשל: אני תאב לשמוע - בלשון כַּדַבר חבר אקדמיה אל רעהו - מה נופל בגדר המושג "לשון יום־יום שבפי העם", "הלשון ה'כללית'" (עמ' 208), וחשוב יותר: מה חוץ לתחומה שאין ראוי לאקדמיה לעסוק בו, ועד כה רוב ימיה ייחדה לו? או: מפני

מה חקר היקלטות קביעותיה בציבור, ז״א חקר ההצלחה של ״הפבריקה הירושלמית ללשון״[3] בשיווק תוצרתה, הכרחי יותר ועדיף מן חקר הלשון עצמה (ב״שלוחה״ האמורה לעיל) לתועלת עבודתה הנורמטיבית ולאיכותה כדי שתדע האקדמיה לכלכל אותה בעתיד?

כאמור, לא באתי כאן אלא להעמיד עובדות על הווייתן, בייחוד עובדות שמימי עיצובה של האקדמיה ללשון.

ב. תפקיד האקדמיה וגבולי סמכותה כמוגדר בחוק ובתקנונה

א. הקשר שבין האקדמיה ללשון ובין ועד הלשון מן המפורסמות הוא. כבר יזמת האקדמיה לכרוך את ״שנת הלשון העברית״ בייסוד ועד הלשון מדברת בעדו. וכן נתנה האקדמיה מבע לקשר הזה פעמים אין ספור בעצם שיקוליה בשעת קביעת החלטותיה. אין אנו צריכים אפוא לטרוח ולגלות מה הייתה ״דעת הכול״ או ״דעת הרוב הדומם״ בדבר הקשר הזה בשעת הקמת האקדמיה ללשון. אחרוני ועד הלשון שבאקדמיה חשבו לכבוד להם את ימי פעילותם במחיצת הוועד. אבל מכל זה אין משתמע שיש וצריך להיות שוויון בתפקיד של האקדמיה ושל ועד הלשון בעת ייסודו(!), ובייחוד שוויון באופן קיומו של התפקיד בזמן הזה. היודע את ועד הלשון מבפנים, ולאו דווקא משמועה או מתוך עיון ברשימות מונחיו, יבין את מידת תרומתו של הוועד לעיצוב האקדמיה ללשון ולהתוויית דרך פעולתה. כבר דנתי בדבר הזה במקום אחר[4] ולא אחזור על דבריי כאן, רק אוסיף זאת: אין לך דבר רחוק יותר מלזווג המלצות כאמורות לעיל להשקפתו של ועד הלשון על תפקידו ועל פעולתו הפוסקנית. מין בשאינו מינו הם, כל שכן הדברים חלים על האקדמיה.

ב. הרעיון כי ועד הלשון הוא אך גרעין לאקדמיה - כניסוחו של ביאליק - הילך בין כותלי ועד הלשון עשרות שנים קודם שנוסדה האקדמיה. כבר בשנת שלושים לקיומו, בשנת תר״ף, יותר מן שלושים שנה לפני כינון האקדמיה ללשון, החליט ועד הלשון:

> א) להרחיב את גבולות תכניתו, שתקיף את החקירה המדעית של הלשון העברית וגם של הלשונות האחיות במידה הנצרכת לחקירת הלשון העברית, ולשנות לפי זה גם את איכות העבודה וצורתה ולהרבות את מספר חבריו[5].

3. כינוי זה טבע י״ח ברנר בהפועל הצעיר תרע״ד; הוא חזר ונדפס בקובץ ״לקט תעודות״ וכו׳ בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תש״ל, עמ׳ 41.

4. בישיבת המליאה בבית הנשיא ביום י״ט בכסלו תשנ״ד (ראה לשוננו לעם מה [תשנ״ד], ג, עמ׳ 118-122).

5. ראה שמואל אייזנשטדט (לימים היה פרופסור למשפטים באוניברסיטת תל־אביב), שפתנו העברית החיה, תל־אביב תשכ״ז, עמ׳ 134.

במכתב ועד הלשון אל הנהגת ההסתדרות הציונית בתמוז תר״ף בחתימת יד של בן־יהודה וילין נאמר:

> ועד הלשון ראוי לו, שיעסוק לא רק בבלשנות שימושית ובהספקת מלים בלבד. אף חקירת הלשון הטהורה, המיוסדת על בסיס מדעי גמור, נכנסת לגבול עבודתו. שהרי אף הרחבת הלשון ותחייתה אפשר להן להתבסס רק על יסודות מדעיים גמורים. אם לא כן תהא זאת מלאכה ולא חכמה. ולפיכך ראוי לו לוועד הלשון, שיקבע עתים גם **לחקירות מדעיות טהורות** על מהותה של הלשון העברית, חייה בעבר, גילוייה בהתהוות הקולות ובאוצר המלים ועוד [...][6].

ג. ראיתי להזכיר את הנשכחות האלה, מפני שחושב אני כי הבא לדרוש את החוק אשר האקדמיה ללשון מיוסדת עליו ופועלת על פיו, לדוק ממנו את שציפה המחוקק מן המוסד החדש ולהעריך את התנהגות המוסד כלפי אותו החוק - אינו דין שיתעלם מן הדברים האמורים. הלוא הם אף בקיצורם מעידים על המניעים שהניעו את ועד הלשון לשאוף לצאת ממחיצתו אל מחיצה גדולה יותר ומכובדת יותר.

ד. ועתה נעיין בעצם החוק ובמשמעות הביטוי הרופף ״לכוון התפתחות״ שבחוק. החוק הנידון גלגול שני הוא ואחרון של הצעת חוק שהניחה הממשלה על שולחן הכנסת. נעמיד אפוא את שניהם זה לעומת זה רק בשמותיהם ובסעיפים 1, 2.

בגלגול א (י״א בסיוון תשי״ב) זה לשונו[7]:

> חוק ועד הלשון לישראל תשי״ג - 1953:
> 1. (א) מוקם בזה מוסד עליון למדע הלשון העברית בשם ועד הלשון לישראל (להלן - הוועד).
> (ב) מושב הוועד הוא בירושלים.
> 2. תפקיד הוועד הוא לכוון התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה.

נוסח זה לא נתקבל בכנסת והוחזר לוועדה. גלגול ב׳, והוא החוק המחייב (נתקבל בט״ז באלול תשי״ג), זה לשונו[8]:

> חוק המוסד העליון ללשון העברית, תשי״ג 1953:
> 1 (א) מוקם בזה מוסד עליון למדע הלשון העברית; המוסד הוא אקדמיה ללשון, ושמה ייקבע על ידיה.

6. לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית תר״ן-תש״ל, ירושלים תש״ל, עמ׳ 49.
7. רשומות הצעות חוק 167.
8. רשומות ספר חוקים מס׳ 135; זיכרונות א-ב עמ׳ 1-2; ראה גם ״דברי הכנסת״, ישיבות רס״ז-רע״א, מושב שני, ז׳ מנחם אב תשי״ג.

(ב) מושב המוסד הוא בירושלים.

2. תפקיד המוסד הוא לכוון את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה.

אין אדם צריך לרזי הניתוח הפילולוגי כדי להבין את המשותף לשני הטקסטים האלה ואת המבדיל ביניהם. מן הנוסח הראשון הושמטה הזכרת השם ״ועד הלשון״, לא בלי קורטוב השפעה של אנשי ועד הלשון, ואילו בנוסח השני הוזכר השם ״אקדמיה״ בהגדרת המוסד. ועוד מבקש אני להשים את לב הקורא כי בשניהם גם יחד הוגדרה הברייה החדשה ״מוסד עליון למדע הלשון״. א״ד מסתפק לצורכו בהבאת קטע בלבד מסעיף 2 של החוק הנראה לו הולם את מגמת טיעונו והוא מדלג על ההגדרה הנ״ל של המוסד שאינה משתמעת לשני פנים ואינה מתיישבת עם השגותיו, כל שכן עם המלצותיו.

ה. והעיקר, מה פירוש הביטוי הרופף ״לכוון התפתחות״? את האקדמיה, כמובן, מחייב הפירוש היוצא מן החוק עצמו, וזה כיצד?

החוק מתנה שני תנאים לכינון האקדמיה:

1. לשם מינוי חמישה עשר החברים הראשונים של המוסד ולשם כך בלבד יתמנה חבר מינויים [...] לאחר מינוי חמישה עשר החברים הראשונים על ידי החבר האמור, ימנה המוסד בעצמו את חבריו (סעיף 4).

2. המוסד יתקין תקנון ובו יקבעו [כאן בא הפירוט: כללים לבחירת חברים, סדרי העבודה ועוד]

תקנון המוסד וכל שינוי או תיקון בו טעונים אישור של שר החינוך והתרבות ״ויפורסמו ברשומות״ (סעיפים 7, 8).

התנאים נתקיימו במלואם. ביום י״ב בכסלו תשי״ד נבחרו חמישה־עשר ראשוני האקדמיה אשר שמותיהם רשומים מטה[9]. האקדמיה בישיבתה הראשונה (י״ט בכסלו תשי״ד) העמידה את ״ועדת הארגון והתקנון״ ואת ״הוועדה למפעלי מדע״. ועדת הארגון[10] הכינה הצעת תקנון לשם דיוני המליאה בה. אלה נמשכו חודשים אחדים רצופים (ראה זיכרונות א־ב, עמ׳ 14-32).

ו. שלא כמחבר, שהעניין מחוור לו היטב, התלבטו אותם הראשונים בבעיה קשה מאוד, כביכול שטר ושוברו בצדו: איך אפשר לזווג לזיווג מוצלח את התפקיד

9. החברים הראשונים שבחר ״חבר המינויים״ הם: זאב בן־חיים, דוד צבי בנעט, יצחק דב ברקוביץ, חיים הזז, מנחם זולאי, נפתלי צבי טור־סיני, שמואל ייבין, חנוך ילון, יעקב כהן, שמואל יוסף עגנון, יעקב פולוצקי, יוסף קלוזנר, יוסף יואל ריבלין, דוד שמעוני, זלמן שניאור.

10. חברי ועדת הארגון והתקנון היו: בן־חיים (מרכז), ייבין (שמואל), פולוצקי, ריבלין.

המתחייב מהגדרת האקדמיה: מוסד למדע הלשון[11] עם התפקיד הפוסקני אשר בתנאי העברית בימינו לא התעלם איש מהם, כל שכן אחד מאנשי ועד הלשון לשעבר. כל זה בעוד חוקרי הלשון וסופרים בארצנו ומחוצה לה אין דעתם נוחה מן הזכות המוקנית למוסד מיוחד להתערב בתהליכי הלשון. המשא והמתן על כך היה בתוך האקדמיה ובין האקדמיה לבין היועצת המשפטית של משרד החינוך והתרבות. לבסוף נתקבל התקנון באקדמיה ברוב דעות (ביותר משני שלישים) והוגש בחתימת נשיא האקדמיה (פרופ׳ טור־סיני) לשר החינוך והתרבות (פרופ׳ דינור) לחתימה ואושר בחתימת ידו. על ידי זה היה התקנון לפירוש המוסמך היחיד של החוק, כלשונו וכרוחו, והרי הוא הבסיס החוקי לפעולת האקדמיה עד היום הזה. כל ההשגות על האקדמיה צריכות להיבחן לאור תקנונה. כל החיטוטים למה כיוון המחוקק ומה היה ״מקובל על כל הציבור״ אך שעשוע הם.

עד מה דקדקה הממשלה (על ידי היועצת המשפטית הנ״ל) שיהיה התקנון מכוון לחוק ילמדנו פרט זה: נוסח התקנון שהחליטה עליו האקדמיה בראשונה (ראה זיכרונות א-ב, עמ׳ 34) כלל בסעיף המטרות (סעיף 2) סעיף קטן ד: ״לסייע להפצת ידיעת הלשון העברית״. נחלקו בעניין זה הדעות באקדמיה אם הוא הולם את הנדרש מן אקדמיה ללשון (שם, עמ׳ 31-32). לבסוף הוסכם על הניסוח האמור, שהוא כוללני וסתמי. משבדקה היועצת המשפטית את נוסח התקנון כולו לפני חתימת השר, קבעה כי ס״ק ד אינו מתיישב עם החוק ובעצתה החזיר השר את התקנון למחיקת ס״ק זה, ואכן איננו בנוסח האחרון[12], המחייב. בזה נשמטה הקרקע מתחת להשגותיו ומתחת להמלצות של המשיג באשר להתנהגות האקדמיה בעתיד.

מן העניין להזכיר כאן כיצד מוצגת בַּסקירה של א״ד עובדה זו שאינה עולה בקנה אחד עם המושג ״אקדמיה ללשון״ בעיני המשיג: ״לאחר חודשים מספר הציע שר החינוך והתרבות למחוק שני סעיפים אלו [הנידון כאן והנזכר בהערה 9], והאקדמיה קיבלה את הצעתו״ (עמ׳ 207). מכאן אני שומע כי חסד עשתה האקדמיה עם שר החינוך ונענתה להצעתו. אך האמת היא: בלא אישור שר החינוך בחתימת ידו על התקנון אין תקנון (סעיף 8 בחוק), בלא התקנון אין אקדמיה (סעיף 12 בחוק) ובאין אקדמיה אין לה ״מזכירות מדעית״, וכמובן אין עובד בה. מן הסתם זה הטעם

11. בוויכוח על החוק בכנסת נתן לזה ביטוי חד הסופר יזהר סמילנסקי, חבר הכנסת אז וחבר האקדמיה ללשון היום (ראה דברי הכנסת, ישיבה רס״ט, ב׳ באב תשי״ג, עמ׳ 1935-1936).

12. בנוסח הראשון היה גם סעיף נוסף (37): ״האקדמיה עושה להפצת ידיעת הלשון העברית וידיעה על הלשון העברית בארץ ובחוץ לארץ ע״י **פרסומים עממיים** או על ידי עידוד **פרסומים עממיים**״ (ההדגשות שלי). סעיף זה אינו כלול במטרות הנ״ל אלא בתיאור סוג הפרסומים בכותרת ״פרסומי האקדמיה״ וגם זה נמחק. זו הסיבה ש׳לשוננו לעם׳ אינו נחשב לפרסום האקדמיה אלא יוצא מטעם המזכירות המדעית של האקדמיה (ראה זיכרונות א, עמ׳ 28, וכן שם עמ׳ 32, שאלת בן־חיים).

שנשיא האקדמיה נ"ה טור־סיני המליץ לפני המליאה להיענות להצעת השר (זיכרונות א, עמ' 35-36).

ז. מה היה טעמו של השר לא אבוא כאן לחטט ולנחש. רק ייאמר: שר החינוך והתרבות הזה היה מלומד, היסטוריון נודע, ומן הסתם הייתה לו דעה ברורה מה על "אקדמיה ללשון" לעשות ומה אין ראוי שתעשה.

ואמנם הבחנה חדה בין שני תחומי הפעולה למען הלשון הייתה מקובלת כבר בשנת תר"ף. המעיין בנספח א (עמ' 198) ילמד עד מה דבק בה אליעזר בן־יהודה, ראש לאנשי העשייה בלשון ונשיא ועד הלשון בימים ההם, ולא נתן את ועד הלשון לעסוק במה שאינו ראוי לו. הווה אפוא אומר: האקדמיה ללשון אופייה וכיווני פעולתה הותוו בתקנון כפי ששיוו נגד עיניהם אותם חמישה־עשר הראשונים, ולא ראיתי בהם אפילו אחד אשר יחזה את דמות האקדמיה ללשון כַּדמות שצייר א"ד בהרצאתו, במנותו מה שאין באקדמיה ללשון וצריך להיות בה. כמו מייסדי ועד הלשון ונשיאיו הגדולים כן הם לא נשאו את עיניהם אל מעין "אגודת חובבי שפת עבר", כל שכן אל מעין "גדוד מגיני השפה", במעטה האקדמיה.

פתחתי את העיון בתקנון האקדמיה בציון הקשר שבין האקדמיה לוועד הלשון, ואסיים אותו בפרט אחד והוא הטענה המתמיהה שעלה בידי ה"ראשונים" להשיג את מבוקשם בתקנון על ידי תחבולה. הם המירו את מילת **תפקיד** שבחוק במילת מטרה שבתקנון. כאשר ראיתי זאת נזכרתי מעשה.

ב"זכרונות ועד הלשון", מחברת א (תרע"ד), עמ' 7 מסופר כי "חבור ונסוח ה'יסודות' [כלומר תקנון ועד הלשון] קיבל עליו הא' בן־יהודה", וכה ניסח

I תפקיד הועד
תפקידו של ועד הלשון הוא:
א) להכשיר את הלשון העברית וכו'
ב) לשמור על תכונתה המזרחית וכו'

II עבודת הועד
למען הגיע לתכלית הכפולה הנזכרת וכו'.

תוהה אני: על מי ביקש בן־יהודה להערים? על עצמו?

ג. מפעל המילון ההיסטורי

1. אמנם אין דבר זה דומה לדבר שדנתי בו בפרק ב. ההוא - מניח אני - יש לציבור עניין לדעת אותו, ואלו זה כר צר מאוד הוא לקצת חוקרי לשון, מילונאים, להתגדר בו. אף על פי כן אציין בו דברים אחדים הצריכים תיקון בסקירה הנ"ל, שכן מפעל

זה ("שלוחת מחקר בדמות מילון") בעיני א"ד אבי אבות הקלקולים הוא באקדמיה ללשון. על לידתו ואופיו של המפעל נאמר בסקירה:

> אולם כבר בשנה הראשונה לקיומה, בשנת תשי"ד, הוחל בעבודה במילון ההיסטורי, שראשיתו - החלק המקראי בראשות פרופ' נ"ה טור־סיני ז"ל. עבודה זו לא היו לה המשכים לאחר פרישתו של העורך. גם הוקמה ועדה למפעלי מדע בראשות פרופ' יעקב פולוצקי ז"ל, שהוטל עליה להניח את היסודות לתכנון המדעי של המילון ההיסטורי בכללותו. חשובה ההסכמה שהושגה במליאה, כבר בישיבתה השנייה, "שהמילון ההיסטורי הוא המפעל המדעי העיקרי, אבל אין להזניח בגללו 'עבודות חשובות אחרות'.
> מלאכת התכנון וההכנות להתחלת העבודה בלשון חז"ל נמשכו שנים אחדות. בשנת תשט"ו מקימה האקדמיה את מועצת המערכת של המילון ההיסטורי, ובשנת תשט"ז מסכים פרופ' זאב בן־חיים לקבל עליו את עריכת החלק של לשון חז"ל [...].
> בשנת תשי"ט נשלמו ההכנות, מועצת המערכת אישרה את תכנית המילון ההיסטורי ונתקבלו שני העובדים הראשונים לעבודה במה שהוסכם לכנותו 'מדור הספרות העתיקה' (עמ' 194).

2. משים אני עצמי קורא את הדברים הנ"ל לפי תומו, ואי אפשר לי שלא אתמה: (א) מה אירע לה לאקדמיה ולמילון ההיסטורי שלה שזה כארבעים שנה הוחל בהכנת "החלק המקראי" ומשנפטר עורכו, זה עשרים שנה בערך, לא נמצא ממשיך את פָעלו? (ב) שלאחר מינוי עורך ל"חלק של לשון חז"ל" ולאחר שנים אחדות של הכנה לכך אין מדובר עוד במילון של לשון חז"ל, אלא במקומו הוחל "במה שהוסכם לכנותו 'מדור הספרות העתיקה'?"

התמיהה אמנם מחייבת תשובה. נתקן תחילה פרטים ונשלים את החסר:
א. הוועדה למפעלי מדע[13] לא נתמנתה לשם "הנחת יסודות" לאיזה מפעל שהוא אלא הוטל עלינו להמליץ לפני המליאה איזה מכלל המפעלים המוצעים ראוי לאקדמיה להעדיף בראשית דרכה. אכן המליצה הוועדה על "המילון ההיסטורי". ראה להלן, נספח ב.

3. בהמשך פעולתה (ראה זיכרונות א-ב [תשי"ד-תשט"ו], עמ' 21):

> הא' פולוצקי מוסר דו"ח שני של הוועדה למפעלי מדע: הוועדה דנה בתכנית מפעל המילון ההיסטורי, וקיבלה את העיקרון, שהביע הא' טור־סיני ב"לשוננו" יח, עמ' 6: "יש להכין ראשונה מילונים נבדלים לכל תקופה ותקופה ולכל סוג גדול של לשון או ספרות לחוד". לדעת הוועדה יש להתחיל

13. חבריה היו פולוצקי (מרכז), בן־חיים, בנעט, ילון וקלוזנר.

את העבודה בשלושה ענפים: א) לשון המקרא; ב) לשון חכמים; ג) לשון התקופה החדשה (לא מילון נורמטיבי של לשון התקופה החדשה, אלא מילון המתאר תיאור אובייקטיבי את המציאות הלשונית, כפי שהיא מתגלה בספרות אותה תקופה, בלי נקיטת עמדה ביקורתית כלפי החומר הלשוני המובא) [...] אחר דיון קצר אושרה תכניתה והצעתה של הוועדה למפעלי מדע.

תכניתו של טור־סיני הייתה: חיבור עשרים(!) מילונים נבדלים לענפי ספרות שונים שיצטרפו זה עם זה להיות "המילון ההיסטורי" (ראה להלן, נספח ב). אשר לטיבו של המילון ההיסטורי הוא מפרש - כצפוי מחוקר לשון ומילונאי כמוהו - בלשוננו יח, בעמ' 5-4:

(ב) ובזה עיקר המפעל, לידיעה מקפת הולכת ומושלמת של תולדות לשוננו מראשיתה עד היום הזה מפעל מדעי ולא דווקא מעשי [...] ואמנם גם מילון זה [כלומר המעשי] המכוון לחיים זקוק יהיה לידיעת המקורות במלואם [...] ועל כן אין להתחיל מיד בפרסום המילון המעשי אלא אך אחרי שיהיה עיקר החומר של החלקים החשובים. במילון ההיסטורי בכרטיסיה לפנינו.

על זה אפוא סמכה "הוועדה למפעלי מדע" את ידה.

4. בישיבת מועצת המערכת בג' בכסלו תשט"ז (זיכרונות ג-ד לשנים תשט"ז-תשי"ז, עמ' 63):

[...] נמסר דו"ח על מהלך העבודה במערכת, ונתלבנו דעות על כיוונו הכללי של המילון, אם יהא זה מילון כולל של הלשון העברית בכל תקופותיה או סדרת מילונים ללשונותיהן של תקופות. הא' בן־חיים הסכים לקבל עליו את עריכת החלק של לשון חז"ל במילון, לאחר שיספיק להתכונן ולתכנן את דרך העבודה. הוחלט להציע להא' קוטשר, שיקבל אף הוא חלק בהכנת מילון לשון חז"ל.

בריווח הזמן שבין הסכמתי ובין התחלת העבודה ב"חטיבה שמחוץ למקרא" הגשתי תכנית הסותרת את התכנית הנזכרת שהחליטה עליה הוועדה למפעלי מדע (ראה לשוננו כג [תשי"ט], עמ' 102-123). המטרה, כמובן, נשמרה בתכנית, הכנת מילון היסטורי מדעי, אלא צורתו של המילון ואופי הכנתו המוצעים בה שונים הם לחלוטין: מילון כולל אחד, שהחומר לכתיבתו יוכשר בשיטה אחידה בסיוע המחשב, החומר המכונס יוכשר בצורה הנותנת אפשרות להשתמש בו לחיבור מורפולוגיה היסטורית של העברית (ראה תקנון סעיף 2 ס"ק ב). שלוש שנים בערך נידונה התכנית, ולבסוף, בנשיאותו של טור־סיני, בעת פעילותו המלאה ב"מועצת המערכת" פורסמה הודעה זו בזיכרונות ו (תשי"ט), עמ' 87:

בניסן תשי"ט הוחל בראשותו של הא' בן־חיים בעבודת ההכנה למילון ההיסטורי שמחוץ למקרא על פי התכנית, שהובאה לפני מועצת המערכת

בישיבתה בכ"ח בסיון תשי"ח ונתאשרה בישיבת המועצה בכ"ב בטבת תשי"ט (עי' זיכרונות ה, עמ' 62).
האדונים ישראל ייבין וגד בן־עמי צרפתי עסוקים בחלק מזמנם בניסוח החומר לעיבוד חוברת המקורות: הא' ייבין עוסק במקצועות הפיוט והשירה, והא' צרפתי בספרות התלמודית (הלכה ואגדה). בראשית תש"ך יהא אפשר להתחיל בהכנת רשימת הערכים.

נדמה לי שבכך הושבה תשובה מספקת לשתי התמיהות האמורות בסקירה (עמ' 194).

הכנת חומר למילון היסטורי כולל של הלשון העברית שמחוץ למקרא פירושה הפקת מילים בהקשרן (=מובאות) מכלל היצירות שנתחברו בלשון העברית במשך אלפיים ומאתיים שנים לפחות; ניתוחן הדקדוקי והגדרתן מצד משמעותן; לבסוף העמדת "ערכים מילוניים" מהן. הוא הדבר שאנו מכנים במפעל "ניצול מילוני" (של מקור כלשהו). מלאכה בהיקף כזה מחייבת את ארגונה במדורים מדורים שיעסקו בהם עובדים מדעיים מאומנים ומתאמנים להבין את היצירות המגוונות בנושאיהן ובטיב לשונן.

המדור ל"ספרות העתיקה" עוסק בניצול יצירות שנתחברו במשך אלף ומאתיים שנים לפחות. "ספרות חז"ל" המציעה לנו את לוז השדרה של "לשון חכמים" (ספרות התנאים) משתרעת על פני פחות מרבע של התקופה האמורה, ואם נוסיף עליה את ספרות האמוראים שהעברית בה אך חלק ומזווגת עם הארמית - נוסיף כמאתיים וחמישים שנה.

זה ההבדל בין שני הכינויים שא"ד דן בהם כאילו יש כאן שינוי שם בלבד[14] שהוסכם עליו (ראה להלן, נספח ג).

14. ההבדל בא על ביטויו במספרים כך: על פי אמדן המערכת שנעשה בשנת התשל"ב, בתום תקופת הגישושים והניסיונות, מספר כל התיבות (מילים בהקשרן) שמפעל המילון עתיד להפיק מן המקורות של "הספרות העתיקה" ולהכשירן להיות מסד לחיבור ערכי המילון ההיסטורי יהיה 5,040,000, ובכללן 3,561,000 הכתובות ב"לשון חכמים" בהגדרה הרחבה ביותר, זאת אומרת מעבר לספרות התנאים (ראה ישיבת מועצת מערכת המילון ההיסטורי בט"ו בטבת תשל"ב, זיכרונות האקדמיה ללשון העברית יט-כ, עמ' 171).
על פי הדין וחשבון של מערכת המילון בשנת התשנ"ו גדל המספר הכולל של התיבות עד כדי 5,666,200 ומהן 446,200 תיבות מוכנות ומזומנות בניתוחן לצורכי כתיבת המילון.
בתמוז שנת התשנ"ו (לפי מה שהואילה מערכת המילון להודיע לי) סך כל התיבות שנמצא בידה הוא כ־6,500,000 ומהן רק כ־1,250,000 עדיין לא הושלם עיבודן כל צורכן. הווה אפוא אומר, ההפרש בין האמדן בראשית דרכו של המפעל ובין הנתון בשעה זו, המתקרב לגמר איסוף, הוא תוספת של כעשרים אחוזים. ובמילון - כל המרבה בנתונים בדוקים היטב, משביחו. אף על פי כן סבורני כי כבר דַי בו לצורך המהדורה הראשונה. ואל יישכח כי 849,149 תיבות מעובדות פורסמו ברבים ולמען הרבים ב"חומרים למילון, סדרה א" (מיקרופיש תשמ"ח).

5. המבין יבין כי בהחלטה הזאת ועל פי התכנית האמורה נטלה האקדמיה על עצמה לכונן מפעל גדול וקבוע, שעד לאותה השעה חרג מן הדרך הכבושה לחיבור מילונים. בכוונה ברורה ובידיעה מלאה נוסד "מפעל המילון ההיסטורי", נבנה והולך, כפי שהוא. בהודעה פומבית נאמרו באוזני שר החינוך והתרבות (יגאל אלון) בכ"ג בטבת תשל"ג (זיכרונות יט, עמ' 122) הדברים האלה:

> תהליך עבודה זה מביא ממילא לידי יצירת ארכיון לתיעוד של הלשון העברית, למעין מוזאון קבוע לאוצר הלשון, ערוך וממוין וגדל ככל שהלשון מוסיפה בכל דור ודור...

6. כבר ראינו לעיל (עמ' 186) כי א"ד סבור שמפעל המילון ההיסטורי גימד את פעילותה של האקדמיה ללשון. את הקשר שבין שני פניו של התפקיד אין הוא רואה; על כל פנים אינו מזכיר אותו בהרצאתו הפרוגרמתית, הבה אזכירנו אני:

א) את דעותיהם של אליעזר בן־יהודה ודוד ילין, שני הנשיאים הראשונים של ועד הלשון, ושל טור־סיני, הנשיא האחרון שלו, כבר הבאתי לעיל (עיין עוד בן־יהודה ב"מבוא הגדול" למילונו, עמ' 17)[15].

ב) ביאליק כתב בשנת תרס"ח במאמרו הידוע "חבלי לשון" על שני "עיקרים": האחד, תביעה מחבריו הסופרים - שזלזלו במעשי "מרחיבי הלשון" וקראום "מחריבי הלשון" - להשתתף ב"עשייה" זו כי חיובית ונכונה היא בעיניו.

> והשנית - וזהו העיקר השני: שאני רוצה לבררו כאן - שידיעה שלמה וברורה על דבר כמותו ואיכותו של הרכוש הלשוני מכל הדורות צריכה בהכרח להיות קודמת לכל מיני שאר נסיונות ומעשים של "הרחבה" לתועלת לשוננו [...] כל זמן שאין בידנו מלון כזה [כלומר "מלון מכנס" = אקדמי] לא עשינו את

אגב זה כדאי לציין כי במפעל המילון יש גם מדור ל"ספרות החדשה" (מתקופת ההשכלה עד קום המדינה), העוסק בניצול מילוני של יצירות שנתחברו באותו פרק זמן. מן המכסה שנקבעה למדור - 10,000,000 תיבות - כרבע כבר נתון בַמאגר מוכן ומזומן לחיבור ערכים למילון.

15. מפני השינוי המהפכני בגישתו של אליעזר בן־יהודה לעבודה המעשית (הפוסקנית) בעברית - דבר שדעת הכותבים על בן־יהודה ומדברים בו מוסחת מהם, אביא ממנו דברים שהם עקרוניים וחשובים לענייננו כאן, וזה לשונו:
"וזה האוצר כשיהיה כלו אצור וכלו נחקר בחקירה מדעית, והיה היסוד שיתן לנו היכלת להחיות את לשוננו ולבנותה מחדש ולמלא כל החסר בה. וזה אי אפשר אלא כשיהיה החבור מפעל מדעי גמור, לפי כל חמר הדרישות של המדע של זמננו ממפעל שכזה.
השנוי הגדול הזה בתכונת מפעלי ויעודו לקח ממני את חרות המעשה. כל זמן שעקר תכלית ספרי היתה התועלת המעשית, הייתי רשאי לעשות על דעת עצמי בלבד, לפי ראות עיני מה טוב להתועלת המעשית, ולא היה עלי להשגיח בדעת אחרים. אבל, עתה לא עמדתי יותר ברשות עצמי. רשות עליונה פשטה עתה שלטונה עלי, היא רשות החכמה המדעית והחכמים, והייתי אנוס לקבל עלי מרותם הקשה, שאין לפניה לא חמלה ולא משוא פנים" ("המבוא הגדול" למילון בן־יהודה, עמ' 17).

חובתנו ללשוננו הלאומית, ואי אפשר שתהא בשאר המעשים לטובתה תקנה גדולה (כל כתביו, מהדורות תל־אביב תרצ"ה, עמ' ריח, רכב).

ברוח זו כתב ופעל ביאליק בהיותו נשיא ועד הלשון.

ג) באספת ועד הלשון לרגל מלאות חמישים שנה לייסוד ועד הלשון - ב' באדר תרצ"ט - הוחלט:

[...] להכריז על מפעל המילון האקדמי של הלשון העברית כעל תפקידו המרכזי של הוועד בתקופתו עבודה הקרובה (לשוננו י, עמ' 4).

מחברי תקנון האקדמיה לא הפליגו עד כדי כך ולא קבעו שיעורים לכל אחת ממטרות האקדמיה. הם הניחו זאת לשיקול דעתה של הנהגת האקדמיה לפי צורכי הלשון ותנאי האקדמיה בכל דור ודור.

הרעיון כי ידיעת כל הרכוש אשר רכשה הלשון בימי חייה הארוכים תנאי מוכרח הוא לעבודתו הפוסקנית (בימי ועד הלשון קראו לכך "הרחבת הלשון") של המוסד העליון ללשון העברית היה מובן מאליו למחדשי הדיבור העברי ולממשיכיהם. מפעל המילון ההיסטורי, כמובן, מפעל מדע טהור הוא במטרתו ובשיטת העבודה שבו. עם זה הוא יכול להיות וצריך שיהיה זרוע חשובה להשגת המידע הדרוש לעבודה הפוסקנית ברמה היאה ל"מוסד העליון למדע הלשון העברית" הנתבע לפעול למען ההווה בלשון מתוך ידיעה שורשית ושלמה של עברה ומתוך צפייה למרחוק ככל האפשר בתוצאות מעשיו לעתידה.

בימי ייסוד האקדמיה היה הרעיון הזה נחלת המשכילים יודעי לשון בעם. יבואו ויעידו על כך דברי איש מן "הציבור" שמפני הנסיבות המיוחדות[16] באנגלית אמרם:

I think I will not be mistaken if I say that the Academy has two tasks: to create the new and to preserve the old. I think that what is needed today is the shifting of the centre of gravity from the first pole to the second, that is from the new to the old. Actually, even the coinage of new Hebrew words is essentially the study of the ancient language, to discover all that is into the living language.
[...]
But it is not that alone that I have in mind. I wish to sound a warning about the absence of any real and effective language authority in our country, the absence of a responsible guard to

16. מתוך נאום בעת הנחת אבן פינה לבניין האקדמיה ע"ש שמחה זלצמן, ניו־יורק. ראה במחברת להסברה של האקדמיה באנגלית - *The Academy of the Hebrew Language* (1963), עמ' 44-46.

protect our Hebrew language and fortify its position against the destructive presumption of the ignorant. I consider it the command of the hour to set up a barrier against the injection of cheap alloys into the gold of our language.
National discipline is called for in this matter, and the major responsibility must be borne by the competent institutions - the Academy and the Ministry of Education [...]

אלה דברי ממלא מקום ראש הממשלה משה שרת שחתם על חוק "המוסד העליון ללשון העברית". כלום יש פירוש מוסמך יותר של כוונת החוק? אף זאת: זיווג התפקידים של האקדמיה ומשרד החינוך מורה על חלוקת התפקידים ביניהם: זה מכוון בקביעת הלכות הלשון וזה בפעולתו לחינוך ולתרבות, ואין בלתם. הוא הטעם ששר החינוך תבע מחיקת ס"ק ד במטרות לפי ההצעה הראשונה של התקנון.

קשה להאמין שאין דבר זה מובן לחבר באקדמיה בימינו. כלום מאותות הזמן הוא? סבור אני כי תופעה חדשה זו כדאית היא שיתן האקדמיה את דעתה עליה באחת מישיבותיה הקרובות.

נספחות

נספח א (לעמ' 192)

בוויכוח על הרצאת קלוזנר "כנסיה ללשון העברית החיה" בישיבת ועד הלשון ביום ז' בשבט תר"ף (זכרונות ועד הלשון העברית, מחברת ה, ירושלים תרפ"א, עמ' 24):

הנשיא בן־יהודה: הד"ר קלוזנר ערבב שני מושגים - את המושג תחית־הלשון ואת המושג של ועד־הלשון. בדבר תחית־הלשון העברית אין עוד כל פחד. עברה השעה של ה"אידישיסטים" ושל המתבוללים. ואם הכנסיה ללשון העברית החיה יכולה להועיל לתחית־הלשון, הרי היא ענין לא של ועד־הלשון, אלא של "שפתנו" או של "תרבות".
ועד־הלשון אין לו שום עסק בעולם־המעשה: הוא מוסד מדעי ועיוני - ומה לו לשדרות רחבות? - ד"ר קלוזנר אומר, שהכנסיה העתידה לבוא תתן להועד סמכות להשיב על שאלת "מי שמך?" - אבל כלום אקדימיה מדעית או מוסד מדעי איזה שיהיה מקבל את סמכותו על־יד בחירות? - להכניס את החלטותיו של ועד־הלשון לתוך חיינו תוכל לא כנסיה רבת־אנשים בלתי־מומחים, אלא כח־השלטון שלנו, שהוא לעת־עתה ועד הצירים וועד־החנוך, זה בחיים הצבוריים והמדיניים וזה בבית־הספר...

נספח ב (לעמ' 193)

למעוניין בפרטי ההבדל שבין התכנית שסמכה הוועדה למפעלי המדע את ידה עליה ובין התכנית שמפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה מושתת עליה אביא את רשימת המילונים שבהצעה האמורה והיא עיקר בה (נ"ה טור־סיני, "הצעה להכנת מילון אקדמי ללשוננו לתקופותיה", לשוננו יח [תשי"ב-תשי"ג], עמ' 6-8):

לפי הנחות אלו אפשר להציע כעת סדרת מילונים חלקיים בקירוב כדלקמן:

1) **מילון ללשונה של תקופת המקרא.** א) של העברית המקראית, ב) כחלק קטן יותר, של הארמית שבתקופת המקרא. מילון זה יהיה שונה בהרבה מן המילונים הקיימים לעברית ולארמית המקראית, בהיקפו ובתוכנו. הוא יביא, למשל, על יד המלים התנכיות, בסידור דפוס מיוחד, גם את אוצר המלים שבכתובות, שהיום הוא גדול למדי; את אוצר הלשון שבשמות הפרטיים; את פירושי המלים שניתנו להן במסורת הפרשנית ושהפכו בחלקן הגדול לשימושים חיים בלשוננו; את המליצה התנכית שהפכה את מטבעותיה של לשון המקרא לחטיבות חיות לעצמן בהוראה שונה מזו של המקור; את העתקות המלים העבריות באכדית, במצרית, ביוונית ובלשונות אחרות וכו' וכו'. 2) **מילון למקורות של התקופה שבין המקרא והמשנה**, שבזמן האחרון נוסף עליו גם החומר הרב, למשל, מתוך מגילות מדבר יהודה, וכן מכמה כתובות בעברית ובארמית.

3) **מילון של לשון התנאים של העברית התלמודית**, לא רק של משנה ותוספתא אלא גם של הברייתות שבתלמודים ובמדרשים קדומים.

4) **מילון ללשון התרגומים הארמיים**, גם כאן נוסף חומר חשוב.

5) **מילון הארמית שבמקורות התלמודיים מארץ ישראל**, מיהודה ומן הגליל, שיכלול גם את חומר הכתובות של אותה תקופה, מלים עבריות וארמיות שבברית החדשה, הבאות בכתבי אבות הכנסייה וכו'.

6) **מילון של הארמית התלמודית במקורות הבבליים**, שיכלול כחלק מיוחד את הארמית שבספרות הגאונים.

7) **מילון ללשון השומרונים.**

8) **מילון ללשון המסורה.**

9) **מילון ללשון הפיוטים.**

10) **מילון ללשון התקופה הספרדית.** א) של השירה הספרדית, ב) ללשון הפילוסופיה והמדעים, המושפעת בייחוד מערבית, ג) מילון ללשון המדקדקים והפרשנים הספרדיים.

11) **מילון לשירה ולספרות היפה שבאיטליה ובאשכנז**, בשני חלקים.

12) **מילון ללשון הזוהר והקבלה**, בארמית ובעברית.

13) **מילון ללשון הספרות ההלכית**, של הפוסקים ושל השאלות והתשובות.

14) מילון ללשון הקראים.
51) מילון ללשון התימנים בשירתם ובספרותם.
16) מילון לספרות הדרוש והמוסר, אולי בצירוף חלק ללשון החסידות.
17) מילון ללשון ההשכלה.
18) מילון להתפתחות לשוננו בתקופתנו החדשה בפרוזה ובשירה, שישמש על יד כרטיסיות ועד הלשון על קביעותיו והצעותיו.
19) היסודות העבריים בלשונות של יהודים ולא־יהודים, באידיש, בספרדית יהודית, בערבית יהודית ובלשונות אירופיות.
20) מילון המלים הזרות שבספרותנו ובמיוחד מילון המלים הזרות, היווניות והרומיות, ולעומתן המלים האירניות שבספרות התלמודית, שהיו למילים חיות בעברית. אבל גם עבודות עזר אחרות, כגון הלעזים שבספרות הפרשנית אצל רש״י ואחרים.

בהצגת תולדות כל תופעה חברתית חוק הוא ולא ייעבר: הקפדה גמורה על סדר הזמנים (כרונולוגיה), שלא יוקדם המאוחר ולא יאוחר המוקדם בהצגה. זה חל כמובן גם על הצגת אוצר המילים של לשון (״מילון היסטורי״). בלשון ארוכת ימים הבעיה מתחדדת: מה עדיף, הצגת כל אורך הרצף ההיסטורי בחיבור אחד, כמו למשל במילון האוקספורדי לאנגלית (הוא הדין בניסיון של בן־יהודה במילונו) או קיטוע הרצף קטעים קטעים, הוא אשר מכונה ״מילוני התקופות״ - אבל עקרון סדר הזמנים נקט בקפידה. אין הבדל מהותי בין שני סוגי המילון ההיסטורי, בתנאי שמילוני התקופות ערוכים באופן שהם חוליות המשתלבות זו בזו לכלל אחד.

בהצעה המובאת לעיל, אף על פי שדובר בה על תקופות, לא סדר הזמנים הוא העיקרון המנחה אלא סוגי היצירה הספרותית, והדבר בולט כמובן בעצם הדבר שלא נשמרו הגבולות שבין הלשונות - בין העברית לארמית לסוגיה - במילון היסטורי לעברית.

נספח ג (לעמ׳ 186)

א. משנוכחתי לדעת - לרוב תימהוני - כי ההבדל שבין שתי ההצעות האמורות לחיבור המילון ההיסטורי לעברית של האקדמיה והמשתמע מן ההבדל לצורך הכנת המילון אינו נהיר אף למי שחקר העברית אומנותו - שוב איני תמה שמפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה מוגדר בכינוי ״שלוחה של מחקר בדמות המילון ההיסטורי״. נניח לטיב הגדרה זו וניתן את דעתנו על העיקר והוא - מניעת הטעיה, כי צריך או אפשר לתלות במפעל הזה עשיית כל מיני מחקרים שמקצתם אולי יפים לעברית, והכינוי ״שלוחת מחקר״ מכסה עליהם. לא ולא! על כך מעולם לא החליטה האקדמיה ללשון. כל המחקר הנעשה במפעל הזה לצורכו בלבד נעשה, לכבודו של המילון ההיסטורי לעברית שיבוא ברבות הימים.

ב. דרך הכשרת החומר המופק מן המקורות הן מצד העיון הן מצד המעשה יום יום המתפצלת לשבילים אין ספור לובנה בישיבות המערכת ומועצת המערכת, וכל צעד וצעד דובר בו בדינים וחשבונות שפורסמו ברבים בכרכי 'זיכרונות האקדמיה ללשון העברית' כסדרם ובכרכי 'לשוננו' כסדרם ובאכסניות "לעת מצוא". בגלל ריבוים ופיזורם ארמוז לדברים אחדים בלבד לאשר יש לו עניין להכיר את המפעל הזה.

1. אשר לצד העיוני ראה בזיכרון הדברים של ישיבת מועצת המערכת בי"ח בטבת תשכ"ד (לשוננו כז-כח, עמ' 272-289). נידונה בה בעיית הכרונולוגיה של לשון מכאן ושל טקסט מכאן והבחָנים לבחירת כתבי־היד להניחם יסוד למובאות. ברקע הדיון - "ספר המקורות" הנזכר להלן והכרעת המועצה.

2. המאמר "דרך חדשה במילונאות" בישיבה השישית של מליאת האקדמיה במחיצת הקונגרס למדעי היהדות הרביעי, כרך ב, עמ' 427-432.

3. את מלאכת היום ביומו משקף המדור הקבוע ב'לשוננו' - "מן העבודה במילון ההיסטורי". מתפרסמים בו רק מאמרים של העוסקים במלאכת המילון, כל אחד לפי החידוש שעלה לו מן המקורות המנוצלים למילון ולא נודעו עד כה. המאמרים נוגעים בייחוד לצורות של מילים או למשמעותן וכן לפירוש מובאות מסוימות או מהימנות של המסירה.

בארבעה חיבורים שפרסם בדפוס מפעל המילון מטעם האקדמיה כל חיבור מעיד על שלב בדרך לכתיבת המילון.

- **ספר המקורות, חלק ראשון, למן חתימת המקרא ועד מוצאי תקופת הגאונים,** ירושלים תשכ"ג.

  עצם הכותרת מעידה כי נזנח הרעיון של מילון ללשון חכמים בפני עצמו. "מטרת ספר זה היא להביא לידיעת חכמים בעלי המקצועות שבתחום הספרות העברית את שנעשה להנחת היסוד הפילולוגי למילון ההיסטורי של הלשון העברית ולבקש מהם הצעות לתיקון".

- **ספר בן סירא - מקור קונקורדנציה וניתוח אוצר המלים,** ירושלים תשל"ג.

  החיבור נועד להדגים את האפשרויות הגלומות בתהליך ניתוח אוצר מילים של כל יצירה עברית בסיוע המחשב, שיטה שהונהגה ראשונה בארצנו במפעל המילון. החיבור מעיד כי אוסף המובאות שבמפעל עשוי כך שאפשר לחבר על פיו לא רק מילון היסטורי אלא גם מורפולוגיה היסטורית של העברית. העניין נידון בקונגרס למדעי היהדות.

- **חומרים למילון - סדרה א, מן 200 לפה"ס עד 300 לספירה,** ירושלים תשמ"ח (דפי זיעור).

  מטרת החיבור להעמיד לרשות הרבים "חטיבות נתונים שכבר הושלמה הכשרתם לצורכי המילון, חטיבות הגדורות בזמן - כדי לעודד חקירתם ולקדם בכך את

הבירורים שתזדקק מערכת המילון בשעת כתיבתו". כוונת המערכת לפרסם סדרה ב למן 300 לספירה עד 1150 בערך.

- **השורש ערב - מחברת לדוגמה** (לשוננו מו, תשמ"ב, חוברת ג-ד, עמ' 165-267).
"כשם שהיה עלינו להעמיד שיטת עבודה לשלב השני [ז"א "הפקת העדים למילון"], כך מבקשים אנו לנסות שיטת עבודה לשלב השלישי [ז"א כתיבת הערכים במילון] ולדעת אם תוצאות ההכנה בשלב השני הולמות את צורכי השלישי" (עמ' 166).

4. החיבור מעמיד דוגמה למילון היסטורי ללשון העברית כמתכונתם של המילונים ההיסטוריים שחוברו (ועדיין עומדים בחיבור) על פי העקרונות שנהגו במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה, בתקופת השיא של שיטת הבלשנות ההיסטורית. בדוגמה הזאת ניתנה כמובן הדעת על השינויים שמבנה הלשון העברית מחייבם או מאפשר אותם.

מטרת החיבור עדיין לא הושגה. עדיין לא קם הוויכוח על נושא זה. אשר לדעתי - כבר חיוויתיה במאמרי "דרך חדשה במילונאות"[17] - והיא: כתיבת המילון בסיוע המחשב מאפשרת (אולי אף מחייבת) צורה אחרת של "מילון היסטורי" והיא הפרדה בין התיעוד שיהא שלם או רחב ככל האפשר ובין הצגה ממצה של המהלך ההיסטורי בכל ערך מילוני.

17. ראה זיכרונות האקדמיה ללשון העברית יב (תשכ"ה), ישיבת מליאה סט, עמ' 427.